

Kohanime uurimine ja „Eesti kohanimeraamat”

Marja Kallasmaa

kohanimeuurija, filosoofiadoktor,
eesti keele instituudi vanemleksikograaf

Esitasin kord ühel keelepäeval kooliõpilastele segadusse ajava küsimuse: kas kohanimed on maastiku osa või keele osa; enamik arvas, et maastiku osa. Tegelikult on kohanimed muidugi keele osa. Inimesel, kes elab mingis ümbruses, näiteks mingil maastikul, on komme ja vajadus korrastada oma ümbrust, liigendada ja struktureerida seda. Niisugune korrastamine toimub igasuguse mõtestatud inimtegevuse kaudu, aga nimede panemise kaudu keeleliselt. Seega, üks keskkonna keelelise korrastamise astmeid on pärisnimede panek. Kohanimede panemisega on inimene loonud keelelise silla enda (ja oma kogukonna) ning maastiku vahel, teinud maastiku endale tuttavaks ja omaseks.

Mida toponüümik uurib?

Etümoloogia. Kohanimede uurimine on üks osa nimeteadusest ehk onomastikast, mis omakorda on keeleteaduse haru. Nimeteadus tekkis abiteadusena XVII sajandi paiku keele- ja ajalooteaduse vahemaale. Kohanimede abil loodeti selgitada inimeste ja rahvaste kunagist paiknemist. Kohanimesid on peetud konservatiivseiks vanade keelejoonte säilitajaiks, loodeti, et kohanimed pakuvad väärtuslikku infot etnogeneesi, asustuse ja keele ajaloo kohta.

Algselt on kohanimeuurimine olnud etümoloogiline, see tähendab, et püütakse kindlaks teha kohanime aluseks olnud sõna ja selle algtähendus. Nimeteaduse põhiprintsiip on see, et pärisnimede aluseks on kunagi

olnud keele või mingi murde sõna. Pärinimed, sh kohanimed pidid algselt olema motiveeritud. Uuriija ülesanne oleks siis kindlaks teha, milline häälikuliselt ja tähenduselt sobiv sõna on saanud kohanimeks või selle osaks, ja miks selline sõna on valitud. Põhimõtteliselt võiks iga sõna kasutada pärisnimena, aga tegelikkuses me nn loomulikku teed pidi sündinud kohanimede puhul seda ei näe. Näiteks eesti kohanimevara puhul on selge, et kohanimedes tuleb esile ainult piiratud osa eesti keele sõnavarast. Tavaliselt on eesti kohanimed kõik käändsõnad, harva on nime aluseks tegusõna käändeline vorm, näiteks kesksõna. (Eesti keele rahvapäraste kohanimede hulgas näiteks ei saa vormiliselt esineda niisugune nimi nagu vene keeles Vladivostok 'valitse ida'. Tänapäeva nimesid Tapa või Kükita ei saa seostada käskiva kõneviisi vormidega sõnadest tapma või kükitama.)

Sõnavara. Üks võimalus kohanimede uurimiseks ongi vaadelda, misugune sõnavara tänapäeva kohanimedes esineb. Tuleb välja, et ka eesti käändsõnadest esineb kohanimealusena vaid väike hulk. Samas võib kohanimedes esile tulla vanu sõnu, mida tänapäeva eesti keel enam ei tunne, kuid mis leiduvad sugulaskeeltes, näiteks kohanimis Vohilaid on esiosa tõenäoliselt loomanimetus, vrd soome *vuohi* 'oinas, sokk'. Leidub ka sõnu, mis tänapäeva eesti keeles on hilised laenud, mis vahepeal olid keelest kadunud, kuid mis näivad siiski esile tulevat vanades kohanimedes. Üks niisugune sõna paistab olevat *voor* : *voore* künka või seljandiku tähenduses, näiteks Viru-Jaagupi Voore on üles tähendatud juba XIII saj kujul *Uorulæ*. Silmas peab pidama seda, et eesti kohanimed on tekkinud enamasti külaühiskonnas ja nende aluseks olnud sõnad pärinevad talupoja maailmapildist.

Motiiv. Algselt olid kohanimed motiveeritud. Sageli on võimalik kindlaks teha küll kohanime aluseks olnud sõna, kuid nimetamise motiiv jääb saladuse varju, näiteks on meil etümoloogiliselt läbipaistvad nimed Naistevalla, Naistevälja, Naissaar. Miks muidu väga meestekeskse kohanimistus on niisugused nimed, sellele ei osata siiani vastata. Näivalt lihtsalt seletatav on ka Pärnumaa külanimi Urumarja, sellenimelise talu esmamaining on aastast 1858, kuid see liitsõna (kui see ikka on liitsõna) esines juba XVI sajandil lisanimena Tallinnas ja Põltsamaa lähedal Umbusis. Pole selge, mida see võis tähendada.

Nimeandmisprintsiihid. Uurijad on püüdnud kindlaks teha ja sõnastada nimeandmisprintsiipe, neid nimekirju on tehtud lühemaid ja pikemaid, kuid kokkuvõttes taanduvad need kõik küsimustele kelle?, mille?, kus?, milline?. Süntaktilis-semantilisest analüüsist lähtuvalt on antud kolmeosaline nimeandmise rühmitus: 1) koha suhe teise kohaga; 2) koha iseloom; 3) koha suhe ruumilise ja ajalise ümbrusega.

Kui traditsioonilises nimeuurimises tegeldi just üksikute kohanimedega seletamisega ja nende algse kuju kindlaks tegemisega, siis tänapäeval tegeleb nimeteadus rohkem nimede funktsioneerimise uurimisega, kohanimedega endi kirjeldamisega ja võrdlemisega.

Mis üldse saab nime?

Tuntud ütlus „igal kohal oma nimi” ei pea tegelikkuses paika: kaugeltki mitte kõik maastikuesemed ei ole saanud nime. Inimeselt saavad nime ainult need objektid, mis tema elutegevuse (majandustegevuse) seisukohalt on olulised ja alles seejärel ka paigad, mis oma olemuselt muust maastikust oluliselt erinevad. Vaadeldes kohanimedega liigisõnu näiteks loodusnimedes, saame teada, milliseid kohti on meie esivanemad nimeväärseks pidanud. Eesti talupoegade maastikuliigendus erineb tänapäeva geograafias kasutatavast maastikuliigendusest. Näiteks Võrumaal on inimesed M. Fasteri andmeil välja arendanud mitmekesise terminoloogia põllunduses olulise mikroreljeefi kohta: liigisõnana esinevad *kunt, kühm, kukk', kallõq, lohk, ts'omp, ts'ori, hand*, makroreljeefis piisab tavaliselt liigisõnadest *mägi* ja *org*. Mikroreljeefile osutavaid liigisõnu on palju ka Põhja-Eestist: *hang, kink, küng, küngas, künk, mäkk, põlmas, põndas, põnk, pääks (peaksi, peks), ringas, rink, rüinge, selg, seljak, võhmas, katk, laan, loik, loops, lõuk, nõgu (nõga), oidrik, oit, padu, paju, soobik, soon*. Kõrgendike tähtsusest räägib asjaolu, et kogu Eesti kohanimistus näib olevat levinuim liigisõna *mägi*. Siit järeldus, et Eesti tasasel ja madalal maastikul oli iga kõrgem koht talupoja jaoks oluline. Ehkki suurt mõju kohanimedele on avaldanud ka maastiku liigendatus, ei ole loodusobjektide ja kohanimedega suhe üksühene. Näiteks suurte soode poolest rikkal Järvemaal on liigisõna *-soo* harvem kui liigendatud maastiku puhul Võrumaal, kus on mägede vahel palju pisikesi soid.

Isegi maastikualasest sõnavarast ei esine kõik sõnad kohanimeosistena. V. Pall, kes on võrrelnud eesti murretest registreeritud maastikusõnavara kohanimekomponentidega, ei ole leidnud kohanimesid, kus esineksid

kinu 'küngas', *kõgerik* 'kidur mets', *kõhkar* 'madalik' (küll aga esineb kohanimeosisena Pärnumaal *kühkar* 'madalik'), *kõrik* 'lagendik', *lohm* 'soonetis, loik'. Sellise sõnana paistab ka *juma* 'sügavik meres', kuid V. Pall on pidanud võimalikuks, et sõna esineb kohanime Juminda esikomponendi alusena **jumiden + taka < *juma + i + ten*.

Milline on eri tegevusalaga inimeste nimepädevus?

Näiteks on uuritud kalurite ja põllumeeste nimepädevust ning selgus, et kalurid kasutavad ja teavad hoopis teisi kohanimesid kui põllumehed, ehkki elasid ühes ja samas külas, ühes ja samas maastikus. Usutakse, et inimesed omandavad koos emakeelega ka kohanimede moodustamise ja äratundmise reeglid. Püütakse kindlaks teha, milline on keeleline nimemudel. On aktsepteeritud, et nimemallidel on tähtis osa olnud uute kohanimede panemisel. Arvatakse, et enamik praegu kasutusel olevaist kohanimedest on moodustatud varasemate nimede eeskujul. Jälgitakse kohanimede muutumist ja kadumist. See kõik on seotud inimeste nimepädevusega, sellega, millist nimemalli üks või teine inimrühm kasutab.

Piirkondlik kohanimeuurimine. Eestis on viljakaks osutunud kohanimede regionaalne uurimine, st vaadeldakse kõiki teatud piirkonnast teada olevaid kohanimesid. Selleks on andnud võimaluse eesti keele instituudi ja Emakeele Seltsi kohanimekogud, mis nüüdseks on saadaval ka digiteerituna, ning Võru instituudi kohanimeandmebaas AVKA (E. Saar). Põhiliselt XX sajandi külanimesid sisaldab eesti keele instituudi kohanimeandmebaas KNAB (P. Päll). Ilmunud on käsitlused Põhja-Tartumaa (V. Pall), Saaremaa, Hiiumaa (M. Kallasmaa) ja Võrumaa (E. Saar) kohanimedest ning hulk lühemaid töid eri autoritelt.

Keeleväline nimemudel. Missugused keelevälised seigad on mõjutanud ja mõjutavad nimeandmist ja kohanimede muutumist? V. Pall on nentunud, et keelevälise nimemudeli ja selle keelelisi realiseerimise variante ning muutumist ajas oleks eesti toponüümikas kasulik jälgida. Selleks on vaja vaadelda, millised keelevälised tegurid kõne alla tuleksid.

Eelkõige on nimistut väga muutnud sõjad ja nendega seotud rahvaränded, kuid ka muud ümberkorraldused. Sõdade käigus hävitati asustust, kohanimed võisid ununeda, aga endistele soldatitele on

vähemalt XIX sajandil jagatud ka maad, mille tagajärjel, arvatavasti Vene-Türgi sõjast osavõtnute järgi on nimetatud näiteks Türgi, Türgiküla ja Soldati.

Eestile varem omaste sumbkülade hajutamisel ja vastava maakasutuse muutumisel oli kindlasti väga suur mõju kohanimedele. Näiteks on eesti kohanimevara kahtlemata palju kahandanud XIX sajandi keskpaiku alanud talumaade kruntimine: suur hulk väikeste loodusesemete nimesid ja viljelusnimesid kadus käibelt, tekkisid Väljaotsa ja Väljataguse tüüpi külanimed, sest Sise-Eestis mõõdeti maa korrapärasteks tükkideks ning talupojad pidid ehitama (küll mõisa abi ja kuluga) krundile uued hooned. Krunditalud muutusid omaette üksusteks, mis olid omavahel lõdvalt seotud. Kuna eesti talud polnud suured, siis piisas oma talu maadest rääkimisel üldnimede kasutamisest (jõgi, mägi, põld, soo, raba jne). Naabertalu samadest objektidest kõnelemisel lisati sõnale ette selle talu nimi. Varasemate loodusnimede kasutajaskond ahenes ühele perele, kellele pealegi piisas liigisõnast, hulk loodusnimesid vajus unustusse.

XIX sajandil tekkis üsna rohkesti sauna- ja moonakakülasid, nagu näiteks Virumaal Aavidu, Härjadi, Pariisi; Harjumaal Katsina, Siberi; Järvamaal Teoküla, Topametsa, Raplamaal Koogimetsa jne.

Ka XX sajandi ühiskondlikud ja poliitilised mullistused on jätnud jälje meie kohanimedesse. XX sajandi esimeses pooles tekkisid asundused ja asunduskülad, eestistati setu külade nimesid ja korrastati külanimesid ka mujal, asendades sobimatuks peetud nimesid ajastu tõekspidamistele vastavalt paremate ja ilusamatega. Uue nime Kalju sai näiteks Pahn küla Saaremaal, Paadla asunduse nimi muudeti Paevere külaks, uued nimed Avasalu ja Metsavere Pärnumaal asendasid varasemaid külanimesid Rummikküla (Annamõisa) ja Metsperede. Läänemaal muudeti Sõniku või Sõniku küla nimi Tarva külaks. Ka põlevkivitööstuse rajamine on jätnud jälje: Kiviõli ja Küttejõu on saanud nime aktsiaseltside järgi. 1975.–1977. aasta maa-asulate korrastamise reformil oli suur mõju meie külanimedele. Asulad jaotati perspektiivseteks ja perspektiivituteks, viimased liideti esimestega. Hulk külanimesid kadus ametlikust nimistust, osa neist on hiljem ametlike nimedena taastatud.

Nimetüpoloogia ja kohanimede levik. Uuritakse kohanimedid tüpoloogiliselt, näiteks lõppude järgi (*la*-lõpulised, nagu Kohila, Kohtla, Sigala,

Vetla; *vere*-lõpulised, nagu Raigastvere, Ruunavere, Särevere; *si*-lõpulised, nagu Kauksi, Peipsi, Tamsi jne). Vaadeldakse, millistele esikomponentidele mingi topoformant liitub, näiteks vanade *la*-liiteliste kohanimedede puhul on *-la* ees enamasti isikunimi (Aardla, Abula, Aila, Antsla, Karula jt).

Korduvate kohanimedede puhul on mõnikord vanade üleskirjutuste põhjal võimalik kindlaks teha, missugune neist on vanim, kust kohanime on lähtunud, kuhu see on asukatega levinud. Näiteks Pärnumaa kohanime Tootsi puhul on võimalik kindlaks teha, et selle XVIII sajandist pärit oleva asulanime lähtekohaks on isikunimi, mille lähtekoht on Kagu-Eesti. Eesnimi Toots on arvatavasti mugand idakristlikust eesnimest Theodotus ning on Kagu-Eestisse jõudnud selle vene variandi Fedot (vene Федот, perekonnanimed Федочев, Федотьев, patronüüm Точевичъ) kaudu.

Kohanimedede levikutki võib uurida nimeliidete ehk topoformantide leviku järgi, näiteks eesti *la*-liitelisi külanimesid leiame eeskätt Hanila–Narva joonest põhja poolt. Lõpp *-vere* esineb asulanimesedes eriti Tartu-, Viljandi- ja Virumaa kokkupuutealade kihelkondades (Laiuse, Pilistvere, Põltsamaalt, Simuna, Suure-Jaani, Torma), vähem Põhja-Eestis ja Saaremaal, Hiiumaal on ajalooliselt olnud Randvere, Kagu-Eestis *vere*-nimesid ei ole.

„Eesti kohanimeraamat”

Juunis 2016 nägi trükivalgust „Eesti kohanimeraamat”, milles on seletatud peamiselt Eesti küla- ja linnanimesid, valikuliselt ka loodusesemete nimesid. Raamatu eesmärk oli kokku võtta, mis eesti kohanimedede uurimise alal seni tehtud on, lähenemine on üldjoontes traditsiooniline. Märknimestik koosneb tänapäeva kohanimedest.

Raamatu põhiosa koosneb kohanimeartiklitest, mis on järjestatud alfabeetiliselt, nimeartikleid on 6211. Artikli peas on vajaduse korral toodud nime hääldus, on märgitud kolmas välde ja peenendus, mida meie kirjakeel eraldi ei märgi. Kui kohalik hääldus on teada ja erineb üldkeele omast, siis on ära toodud ka see. Muidugi on iga kohanime puhul mainitud paiga liik ja asukoht Eesti senises haldusüksuste süsteemis: maakond, vald, külade puhul ka kihelkond ja mõis, mille alla küla kuulus 1918. aastal, ning kaardiviide. Kui küla on saanud nime mõisalt, siis on esitatud mõisa saksakeelne nimi, Setu, Kirde- ja Ida-Eesti külanimedede puhul ka venekeelne rööpnimi, kui see on teada. Kohanime varasemaid kirjanekuid

tuuakse ära väga tagasihoidlikult, võimaluse korral esmamainimine ja pikema nimeloo puhul veel mõned.

Uudse joonena on artiklites püütud lähtuda kohast – anda ühes nimeartiklis kõik need nimed, mis seda kohta on kunagi tähistanud, nii on näiteks artiklis Tallinn vaadeldud ka nimesid Keso, Kolõvan, Lindanise ja Reval. Kohakesksust siiski läbivalt ja lõpuni ei olnud võimalik järgida, sest sajanditevanustes dokumentides esinevate nimekujude puhul saame kaartide puudumisel need nimed ühendada tänapäevaste kohanimedega üksnes keeleliselt ja nimelooliselt, vanade kirjapanekutega tähistatav täpne geograafiline koht jääb sageli hüpoteetiliseks. Mõnikord pole uurijate hulgas üksmeelt isegi samastatavustes endis. Näiteks P. Johansen on paigaldanud Maima küla lähedale Linnamäe kohale Läti Henrikul esineva kohanime Maianpata. Seda samastust tänapäeva külanimega Maima on toetanud I. Arens, kuid teised uurijad ei ole seda kinnitanud. Samuti on Hanila kihelkonna Linnuse küla lähedal olevat linnamäge samastatud Henriku Liivimaa kroonikas oleva kohanimemega Paehalle, kuid linnamägede suur tundja ja uurija E. Tõnisson on seda samastust vältinud. Üldiselt on „Eesti kohanimeramatus” järgitud ajaloolase ja arhivaari P. Johanseni nimesamastusi suurteoses Taani hindamisraamatu Eesti lehtede kohta.

„Eesti kohanimeramatus” on püütud parandada ka mõnd silma torganud viga 1985. aastal ilmunud saksakeelses Balti kohaleksikonis. Näiteks on veel kord ümber lükatud Balti kohaleksikoni väide, et XIV sajandi kirjapanek Saltovere on samastatav Saaremaa Kaali mõisa saksakeelse nimega Sall ja tänapäeval Püha kihelkonnas asuva külanimega Salavere (juba H. Ligi on näidanud, et Salavere on XIX sajandil lantsseeritud kohanimi). (Vanades dokumentides olevate kohanimekujude kokkuviiimine tänapäeva kohanimedega on üks oluline nimeteaduse haru.) Meie raamatus on ka kirjapanekute põhjal lahku viidud kaks Saaremaa Mäebe küla, üks Jämajas Torgu vallas, teine Kihelkonnal Kihelkonna vallas.

Võrreldes Balti kohaleksikonis esitatuga on paljude kohanimedede esmamainimised uutel andmetel lükkunud ajas kaugemale tagasi.

Artikli sisuosas kirjeldatakse väga lühidalt koha ajalugu ja esitatakse nime etümoloogia(d). Koha- ja nimeloo kokkusulatamine ühte nimeartiklisse on olnud mitmel puhul vaevaline. Päris sageli lähevad nimelood ajas kaugemale tagasi kui kohalood. Kaugemat kohaajalugu on varem

pahatihti konstrueeritud pea ainuüksi säilinud kohanimeüleskirjutuste põhjal. Ega suurt muud üle jäägi – kui Henriku Liivimaa kroonika ja „Laula, laula pappi” välja arvata, siis vanimaid eesti (keele) ülestähendusi on kohanimeloendid „Taani hindamisraamatus”. Mida kõike on neist järeltatud ja nende põhjal konstrueeritud!

Kuna artiklite autoreid on palju, siis ei ole ka praegune kohanime- raamat ise täiesti ühtne, häälikuliselt samade või lähedaste kohanime- de etümoloogiad võivad autoriti erineda. Kõigi seisukohtade ühtlustamine polegi olnud toimetajate eesmärk, on leitud, et eri vaatenurgad võiksid raamatut vaid rikastada.

Raamat on kirjutatud arusaadavalt, spetsiifilisi termineid kasutamata, kuid iga nimeartikli all on ka bibliograafiliste lühenditega viited, mis on loodetavasti abiks neile, kes soovivad nime kohta rohkem teavet saada või nimekuju arhiiviallikas oma silmaga näha.

„Eesti kohanimeraamat” sisaldab kaardilisa ja on varustatud registriga. Registri kaudu on võimalik jõuda nende kohanimedeni, mis esinevad raamatus, kuid millest omaette artikkel puudub.

Loodetavasti saab „Eesti kohanimeraamat” üheks pidepunktiks meie kohanime- de edasisel uurimisel. Nagu V. Pall on öelnud: „Alles siis, kui on olemas mitmete erinevate alade kohanimesid käsitlevad uurimused, on võimalik üksikasjalisemalt kindlaks teha eesti kohanime- de tekke ja arengu üldised seaduspärasused, kogu keelealale ühised jooned ning eri paikkondade kohanime- de omavahelised suhted, erinevused ja erinevuste suhteline vanus eri murrete ja murderühmade toponüümikas.”

Kirjandust edasilugemiseks

Baltisches historisches Ortslexikon. Teil I. Estland (einschließlich Nordlivland).

Begonnen von Hans Feldmann. Herausgegeben von Heinz von zur Mühlen.

Quellen und Studien zur baltischen Geschichte. Herausgegeben im Auftrag der Baltischen Historischen Kommission von Paul Kaegbein und Gert von Pistohlkors. Band 8/I. Böhlau Verlag, Köln–Wien 1985.

Eesti kohanimeraamat. Koostanud Marja Kallasmaa, Evar Saar, Peeter Päll, Marje Joalaid, Arvis Kiristaja, Enn Ernits, Mariko Faster, Fred Puss, Tiina Laan- salu, Marit Alas, Valdek Pall, Marianne Blomqvist, Marge Kuslap, Anželika Šteingolde, Karl Pajusalu, Urmas Sutrop. Toimetanud Peeter Päll ja Marja Kallasmaa. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn 2016.

- Faster, Mariko. 2005. Võru- ja Setumaa kohanimed determinandid. Magistritöö. Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond. Tartu.
- Kallasmaa, Marja. Põhja-Eesti kohanimed talupojaidentiteedi peegeldajana. – Eestlane ja tema maa. Tallinn 2000, lk 197–206.
- Kallasmaa, Marja 2000. Saaremaa kohanimed II. Eesti Keele Instituut, Tallinn.
- Kallasmaa, Marja 2003. Läänemurde loodus- ja viljelusnimed. Toimetanud Eevi Ross. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- Pall, Valdek 1969. Põhja-Tartumaa kohanimed I. Toimetanud M. Norvik. Valgus, Tallinn.
- Pall, Valdek 1997. L' em ' t ' né. Tallinn.